

Sémantická struktura deiktických slov v češtině * 5

MIROSLAV KOMÁREK

0. Třebaže se nevyhýbáme tradičnímu označení *zájmeno* (zvl. jde-li skutečně o jméno), dáváme zde přednost termínům *deiktické slovo* nebo *identifikátor*, a to z těchto důvodů: (1) Tyto termíny nesvádějí k omezování této třídy slov na tzv. jména a k tomu, abychom za charakteristický rys deiktických slov považovali funkci zástupnou. (2) Přesně vystihují jejich sémantický i funkční charakter: deiktická slova skutečnost nepojmenovávají, nýbrž ukazují buď k ní, nebo k jejímu pojmenování v textu a tím ji identifikují, tj. umožňují, aby obsah věty mohl být ke skutečnosti jednoznačně vztažen. Zástupnost je pouze jedna z funkcí deiktických slov (při tzv. pronominalizaci) a u některých druhů deiktických slov (např. zájm. 1. a 2. os.) s ní není vůbec možno počítat.

1. Své deiktické „nástavby“ má substantivum, adjektivum, cirkumstantivum (okolnostní slova)¹ a číslovky, ale nikoli sloveso. Přes slovnědruhové rozdíly mají deiktické nástavby různých slovních druhů řadu výrazových vlastností společných, a co je podstatné, jejich významová struktura se opírá o tytéž principy. A právě těm je věnována naše stať. Pokusíme se popsat sémantickou strukturu celé soustavy českých deiktických slov jako systém binárních opozic (korelací) a význam každého deiktického slova jako sumu sémantických distinktivních rysů, které určují jeho místo v systému.²

2. Binární je už základní protiklad v rámci deixe — ekvipolentní protiklad identifikace určité a neurčité (ekvipolentní protiklady jsou však v systému deiktických slov v menšině — převažují protiklady privativní). Významu neurčitosti v soustavě deiktických slov přičítáme tedy úlohu podstatně důležitější než tradiční pojetí, ve kterém jsou neurčitá zájmena jen jednou z několika sémantických tříd zájmen: v našem pojetí tvoří oblast neurčitých deiktických slov jeden ze dvou pólů této slovní třídy a má komplementární protějšek v oblasti deiktických výrazů určitých.

2.1. Jako neurčitá zájmena se označují výrazy typu *někdo/nikdo, něco/nic, kdosi, cosi, některý, kterýsi* apod. a pak výrazy jako *někde, někdy, kdesi, kdysi* atd. Považujeme za účelné rozšířit pojem neurčitosti o slova tázací: obojí totiž ukazují k něčemu neurčitému, neúplně identifikovanému v tom úseku skutečnosti, ke kterému má být výpověď referenčně vztažena: *Kdo přišel? — Někdo přišel.* Je ovšem mezi nimi rozdíl, který se interpretuje tak, že tázací zájmeno zahrnuje v sobě apel k odstranění neurčitosti, tj. ve vztahu k neurčitému zájmenu je příznakové. Není to však přesné, neboť apel není obsažen přímo v deiktickém slově, nýbrž vyplývá z apelového charakteru výpovědi (otázky). Pro tuto interpretaci mluví ta okolnost, že se tázacích indefinit užívá i v platnosti netázací; nejde jenom o případy (nepříliš četné) jako: *Jak si kdo ustele, tak si lehne; Je tam kdo?; Říkal jsem ti to kolikrát*, ale také o tzv. relativu ve větách jako *Kdo lže, ten krade; Šel, kam ho oči vedly* apod. Tyto možnosti užití nasvědčují tomu, že příznakovým členem je indefinitum netázací. Sémantický příznak, jímž se odlišují např. indefinita *někdo, něco, někam* od indefinit *kdo, co, kam*,

* Tento příspěvek, věnovaný 70. narozeninám prof. P. Trosta, nemohl být pro velký rozsah zařazen do 4. čísla minulého ročníku. *rd*

¹ K terminologii viz projekt *Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny*, SaS 36, 1975, 18—46.

² Z podobných teoretických předpokladů vychází ve svých důležitých příspěvcích o neurčitých a ukazovacích zájmenech Helena Křížková. Lišíme se od ní zejména tím, že chceme takto popsat celou sémantickou strukturu deiktických slov.

6 budeme dále označovat jako konstataci a sémantický rozdíl mezi tázacími a netázacími indefinity budeme chápat jako privativní protiklad +konst/—konst.³

Třída indefinit s příznakem +konst se diferencuje dále na základě těchto binárních sémantických rysů: neznámost (+ign/—ign); konkrétnost (+konkr/—konkr); kvantifikovanost (+kvant/—kvant); totálnost/parciálnost (tot/parc); arbitrárnost (+arb/—arb); voluntativnost (+vol/—vol); segmentovanost (+segm/—segm).

2.2. Také třída definit se diferencuje na základě dalších binárních sémantických rysů: nepřímost deixe (+indir/—indir), totálnost (+tot/—tot), segmentovanost (+segm/—segm), partnerství v komunikaci (+partn/—partn), distálnost (+dist/—dist), identita/různost (id/dif). Dva z těchto sémantických rysů se uplatňují také u indefinit: segmentovanost a totálnost, avšak jejich místo v systému definit je odlišné. Kromě toho rys totálnosti v soustavě indefinit tvoří ekvipolentní protiklad s rysem parciálnosti a oba tyto rysy představují dva různé aspekty obecnějšího rysu kvantifikovanosti, kdežto v soustavě definit stojí výrazy s příznakem totálnosti (*každý, všechen*) proti všem ostatním definitům vyjadřujícím přímou deixi jakožto bezpříznakovým členům protikladu totálnosti (—tot). Příznak nepřímosti deixe, o němž bude řeč sub 4.1., přísluší výhradně definitům typu (*ten*)týž, jiný.

2.3. Hierarchii těchto distinktivních rysů a tím i sémantické uspořádání deiktických slov znázorňuje schéma na s. 14. Z toho pak jsou vyvozeny matrice jednotlivých významových skupin deiktických slov (srov. tabulku 2 na s. 11). Ukazuje se, že sémantické rysy konstituující deiktičnost jsou nejúplněji realizovány u identifikátorů substantivních a adjektivních. Mezerovitá je realizace této sémantické struktury u identifikátorů s okolnostním významem místa a zvl. času (úplná je pouze základní řada s významem statického časového určení). U deiktických kvantifikátorů se některé sémantické rysy vůbec neuplatňují; celkem vzato tvoří však deiktické číselné kvantifikátory homogenní skupinu odlišnou od deiktických modů ostatních neverbálních slovních druhů.

V systému deiktických slov vytvářejí uvedené sémantické rysy tyto korelace: 1. konkrétnosti, 2. totálnosti/parciálnosti, 3. voluntativnosti (indefinita); 4.—5. segmentovanosti (indefinita i definita); 6. distálnosti, 7. identity/diference (definita).

3. Indefinita

3.1. Substantivní indefinita jsou singularia tantum. Jejich mluvnické číslo — v souladu s bezpříznakovým charakterem singuláru — nevyklučuje však ani množný smysl (*Kdo to přišel? — Tvůj přítel/Tvoji přátelé; Co to neseš? — Knihu/Knihy*). *Kdo* (a jeho deriváty) je maskulinum referenčně osobové (proto je k němu posesivní *čí*), gramaticky životné; *co* (a jeho deriváty) je neutrum, referenčně neosobové.

3.2. Rozdíl mezi zájmeny *jaký* . . . a *který* . . . chápeme jako paralelní s rozdílem mezi adjektivy kvalitativními a relačními: *jaký* ukazuje ke kvalitě (*Jaký klobouk si koupíš? — Červený*), *který* ke vztahu mezi objekty (*Který dům je váš? — Ten na rohu. Druhý dům od křížovatky*). Ve shodě se svým kvalitativním významem má *jaký* . . . pravidelně utvořený a stylisticky neutrální nekongruentní tvar bez příznaku predikativnosti (*Jak pracuje? Jak je ti?*). Naproti tomu *kterak* je zabarveno knižně.⁴

3.3. K indefinitům *jakýsi/kterýsi* s příznaky [+ign +konkr] se přidružují výrazy *jeden, jednou* (*Byl jednou jeden král*), jejichž význam lze rovněž postihnout sémantickými rysy [+konst +ign +konkr]. Sporný může být v tomto určení rys +ign:

³ Termín *konstatování* využívá podobně M. Dokulil (*K pojetí morfologické kategorie*, Jazykovědný časopis 18, 1967, s. 29), a to k označení příznaku neimperativních modů.

⁴ H. Křížková (*Systém neurčitých zájmen v současných slovanských jazycích*, Slavia 40, 1971, 346n.) zde vidí rozdíl mezi vyčleněním příznaku substance (*jaký*) a vyčleněním ze souboru jiných substancí (*který*). Rozdíl mezi námi však není principiální; je dán tím, že východiskem naší interpretace je systém slovních druhů. Jestliže *který* ukazuje k externímu příznaku, jímž je zapojení předmětu do různých věcných souvislostí, odlišuje tím zároveň tento předmět od jiných předmětů téhož druhu.

např. Z. Hlavsa⁵ o něm pochybuje a soudí, že ve větě jako *Chtěl by si někdo dopisovat s jedním Angličanem?* by mluvčí (např. inzerent) asi dovedl označit objekt jedinečně, blíže jej popsat apod. a např. ve větě *Jan ještě zajde pro jednoho přítele* může mluvčí přejímat stanovisko osoby druhé (tj. přítel je znám Janovi, mluvčímu nikoli). Podle našeho názoru je zde třeba počítat i s neznámostí fingovanou, tj. s utajením, anonymitou; protiklad anonymity se uplatňuje v rámci rysu +konkr: —anon/+anon. Rys anonymity chápeme jako příznak výrazů *jeden, jednou* a výrazy na *-si* pojmáme jako jejich bezpříznakové protějšky (není vyloučeno, aby vyjadřovaly i neznámost fingovanou: *V jedné/kterési zemi žil kouzelník . . .*). K zájmenu *jeden* jsou synonymní výrazy *jistý, určitý* s týmiž významovými parametry (*Jistí/určení lidé se ho pokusili kompromitovat*).⁶ (K rysům +anon/—anon ve schématu a v tabulkách nepřihlížíme.)

Vazba složek výrazů *kdovíkdo, kdovíco, bůhvídko, bůhvíco, čertvíkdo* apod. je poměrně volná: *bůhví/bůh ví . . ., kdoví/kdo ví . . .* atd.

3.4. Výrazy s komponentem *-chce* příznakově vyjadřují závislost na volném rozhodnutí: *Ať tam jde kdochce* (+vol) — *Ať tam jde kdokoli* (—vol). Komponent *-chce* se však zcela neodpoutal od slovesa *chtít*, srov.: *Ať to dá komuchce/komu chce*, ale jen *Dejte to, komu chcete*.

3.5. U výrazů *několik, několikery* atd. je význam zúžen na ‚neurčitý malý počet‘. — Charakteristika těchto výrazů jako bezpříznakových z hlediska rysu segmentovanosti je na první pohled sporná; je však třeba si uvědomit, že význam segmentovanosti vyplývá z jejich příslušnosti k číselným kvantifikátorům, a nikoli z jejich zařazení do soustavy indefinit.

3.6. Okolnostní indefinita vyjadřující místní dosah jsou značně nestabilním prvkem tohoto systému a nejednou svůj význam mění: *pokud* znamená jen zřídka místní omezení (*Stanovili, pokud se má les vykácet* ‚jak daleko‘), ale častěji omezení jiného druhu (*Přišli všichni, pokud měli čas*). Výraz *poněkud* má už jen význam ‚trochu‘.

4. Definita

4.1. Významová struktura definit *týž, tentýž, taktěž, tamtéž* atd. je složitější než u jiných definit: zatímco např. výrazy *ten, tamten* identifikují prvek propozice s určitým prvkem objektivní skutečnosti (*Koupím si tento/tamten kabát*), vyjadřují výrazy jako *týž* rovnost mezi prvky různých propozic, ať už v abstraktní rovině podstatných příznaků (*X si koupil týž kabát jako Y = X si koupil kabát, Y si koupil kabát; kabát X má stejné vlastnosti jako kabát Y*), nebo v rovině konkrétních denotátů (*Šaty mi šil týž krejčí jako tobě*). Lze to chápat tak, že se prvek jedné propozice identifikuje s příslušným prvkem objektivní skutečnosti prostřednictvím propozice druhé. Mluvíme proto o identifikaci nepřímé, indirektní. Výpovědi s definity typu *týž* jsou tedy dvouzákladové a jejich funkce je především (ale nikoli nezbytně) kontextově deiktická. Jestliže identitu mezi prvky různých propozic označíme jako totožnost, můžeme identifikátory typu *týž* označit jako ztotožňující.

Ve větách se srovnávácím *jako* je ztotožňující identifikátor redundantní, a proto může být nahrazen kontextově deiktickým *takový, ten*: *X si koupil takový kabát jako Y; X šije u toho krejčího jako Y*.

Ve vztahu ke ztotožňujícím identifikátorům typu *týž* je třeba hodnotit i výrazy typu *jiný*, které se někdy mezi zájmena ani neřadí: jsou negativním protějškem identifikátorů typu *týž*; srov.: *X si nekoupil týž kabát jako Y = X si koupil jiný kabát než Y*. Na tom nic nemění ani ta okolnost, že výrazy typu *jiný* někdy nemají k sobě

⁵ Z. Hlavsa, *Denotace objektu a její prostředky v současné češtině*, Praha 1975, 58.

⁶ Také pro *jeden, jistý, určitý* platí pak ve větách výzvných omezení, která Hlavsa (ibid.) zjišťuje u výrazů na *-si*: nelze říci **Je jeden přítel doma? *Vyhledej jednoho přítele* (pokud to není číslovka) atd.

8 jako protějšek příslušný lexém typu *týž*, nýbrž substantivní výraz jím determinovaný: *jindy* — *v téže době*; *odjinud* — *z téhož místa*; *jinudy* — *touž cestou*.

Je třeba zdůvodnit, proč výrazy typu *jiný* považujeme za definita, když např. ve větě *To nebudu dělat já, to udělají jiní* neukazuje výraz *jiní* k určitým osobám. Ukazuje totiž k oblasti neidentity, která je jasně, třebaže hodně široce vymezena opozicí k určitému objektu (který se chápe jako identický sám se sebou); *jinde* je např. ‚všude kromě zde‘, *jiní* jsou např. ‚všichni kromě mne‘ atd. Neurčitost identifikace pomocí výrazů typu *jiný* má tedy příčinu v různosti rozsahu toho úseku skutečnosti, ke kterému se ukazuje; je to neurčitost podstatně jiné povahy než neurčitost např. slov *někdo*, *něco*. Svědčí o tom také to, že se identifikátory typu *jiný* k vyjádření neurčitosti spojují s indefinity: *někdo jiný*, *nějak jinak*, *někam jinam* atd.

Identifikátory typu *týž*, *jiný*, ukazující ke skutečnosti prostřednictvím jiné propozice, stojí jakožto příznakový pól v protikladu ke všem ostatním definitům.

S výrazem *jiný* je jen zčásti synonymní *druhý*: *Jestliže to nekoupíš ty, koupí to (někdo) druhý* (nelze však říci: **Koupil si druhý klobouk než já*). S výrazem *týž* je částečně synonymní *stejný* (*X si koupil stejný klobouk jako Y*), jenže má význam jen kvalitativní. K výrazu *stejný* je však možno vytvořit abstraktum *stejnost*, což svědčí o jeho nedeiktické, adjektivní povaze. Jako adjektiva musíme hodnotit také výrazy *rozdílný*, *odlišný*, *různý* (to však může mít i platnost neurčitého zájmena: *Různí lidé se ho snažili kompromitovat*). Na tato adjektiva, jež bychom mohli označit jako totožnostní, pak navazují další, např. *podobný*, *obdobný*, vyjadřující analogičnost apod.

4.2. Tzv. osobní zájmena ukazují k reálné skutečnosti komunikace, jejímiž komponenty jsou mluvčí, posluchač a objekt, o kterém se hovoří. Jejich vzájemný sémantický vztah je možno znázornit protiklady: objekt je partnerem promluvy (je mluvčím — není mluvčím) — není partnerem promluvy. Ukazuje se však, že postavení zájmen 1. a 2. os. v soustavě deiktických slov je unikátní — nemají v této soustavě obdobu (na rozdíl od substantivních indefinit, vesměs derivátů výrazů *kdo*, *co*, jež mají odpovídající slova i v jiných slovních družích: *který/jaký*, *kam*, *kolik* atd.). Vztah mezi zájmenem 1. a 2. os. chápeme s Bühlerem⁷ jako poměr mezi bližším (*já*, *my*) a vzdálenějším ukazováním (*ty*, *vy*). Zájmena 1. a 2. os. se nestrídají se substantivem, v týchž komunikačních podmínkách se s ním navzájem vylučují. Naproti tomu zájmeno 3. os. a substantivum si v týchž komunikačních podmínkách navzájem konkurují. Zájmeno 3. os. lze nejednou chápat jako pronominální náhradu substantiva. Tento podstatný rozdíl od zájmen 1. a 2. os. se mimo jiné obráží v tom, že se zájmeno 3. os. dostává v naší synoptické tabulce do téže třídy (do téhož horizontálního řádku) jako výrazy *ten(to)*, *takový*, *tu* atd. Zájmena 1. a 2. os. (tzv. bezrodá) mají selektivní sémantické rysy ‚živý‘, ‚osoba‘ (jiné užití je antropomorfizace). Méně výrazné je to u rodového zájmena 3. os.: v nom. se ho častěji užívá o živých bytostech než o věcech a častěji o osobách než o zvířatech.

4.3. Reflexíva jsou nesamostatné, syntakticky podmíněné alternanty zájmen osobních a posesivních, ukazující k subjektu (proto nemají nominativ a tvary plurálu) nebo k agentu, popř. nositeli predikátu začleněné (zapuštěné) propozice (*Koupil si klobouk. Nemá svůj klobouk. Zakázal jim koupit si psa*). Z této definice se nevyomyká ani reciproční *se*, *si*.

Z uvedeného vyplývá, že za zvrtné zájmeno v zásadě nepovažujeme *se*, *si* v těch reflexivních slovech a tvarech, ve kterých nelze *se*, *si* nahradit osobním zájmenem: *blýská se*, *bojím se*, *mlha se zvedá*, *držadlo se ulomilo*, *naplakal se*, *vyspal se*, *dřím se staví*, *tudy se nechodí*, *odpočinul si* atd. (jsou i reciproca tantum: *bít se*, *prát se*, *pářit se* atd.). V těchto případech hodnotíme *se*, *si* jako lexikální (tj. oddělitelný) morfém s funkcí gramatickou nebo slovníkovou. Hranice mezi morfémem a tvarem reflexíva ovšem není ostrá.

⁷ Srov. např. K. Bühler, *Das Strukturmodell der Sprache*, TCLP 6, Praha 1936, s. 3—11.

4.4. Při analýze vztahů v systému demonstrativ vyjdeme od zájmen *ten, tento, tamten* a jejich modifikací, popř. synonym. Demonstrativa — na rozdíl od osobních zájmen — plní funkci dvojí: identifikují s prvky skutečnosti (deixe situační) nebo s prvky kontextu. Kontextová deixe má jednak anaforickou, jednak preparativní funkci. Způsob užití ukazovacího zájmena k deixi situační a kontextové nemusí být zcela stejný.⁸

Dvojice *tento — tamten* (s obměnami a synonymy *tenhle, tenhleten — tamhleten, onen*) je rozlišena dvojicí sémantických rysů ‚blízký‘ a ‚vzdálený‘: *Tento obraz je strýcův, tamhleten je dědečkův*. Považujeme za možné chápat *tento* vztah jako privativní — jako korelaci distálnosti: —dist/+dist. Zájmeno *ten* je vzhledem k příznaku této korelace neutrální (*Ten obraz před námi je strýcův — ten obraz na protější stěně dědečkův*) a interpretujeme je jako variantu bezpříznakového členu *tento*; srov. jejich komplementární střídání v důrazovém postavení: *Tuto dívku chci za ženu!* (před substantivem) — *Tu chci za ženu!* (bez substantiva).

Z neutrálnosti zájmena *ten* vyplývají i další jeho funkce, např. expresivní, zesilovací (*V té naší zemi je krásně!*) a jeho převážný podíl na vyjadřování deixe kontextové (*Byl jednou jeden král a ten měl tři syny. Myslíl na to, že brzy zemře . . .*). Ve funkci preparativní se definita typu *ten* stávají jen formálním prostředkem slovnědruhové a morfologické charakterizace vedlejší věty.⁹ S neutrálností zájmena *ten* souvisí konečně i jeho snadná substantivizace a tím sblížení se zájmenem 3. os. (*Ten je ale šikovný!*).

4.5. Výrazy *všichni, všechno* (subst.), *všechn, každý, žádný, sám/samý, všude, vždy, pokaždé* atd. se shodují v tom, že fungují jako kvantifikátory vyjadřující totálnost.¹⁰ Nejsou to však číslovky, jak se někdy soudí. Podle našeho názoru nevyhovuje ani označení *vymezovací zájmena*, kterého se v posledních letech u nás užívá pro tyto výrazy a ještě některé další, především vlivem slovenských mluvnic.¹¹ Spolu s dalšími výrazy je označujeme jako totální identifikátory.

Výrazy *všichni, všechno* atd. mají negativní protějšky ve výrazech s předponou *ni-*; jejich užití je dáno pravidly totální negace (tzv. záporové kongruence): *Všichni spali — Nikdo nespál; Všechno mu ukradli — Nic mu neukradli; Všude bylo teplo — Nikde nebylo teplo* atd. Výrazy s předponou *ni-* tedy nelze zařadit mezi indefinita, přes jejich formální souvislost s výrazy, které obsahují předponu *ně-* (*někdo, něco, někde* atd.). Nelze však podcenit ani tu okolnost, že výrazy s předponou *ni-* nastupují při totální negaci také za indefinita: *Kdekdo o tom věděl — Nikdo o tom nevěděl; Někomu toto jídlo chutná — Nikomu toto jídlo nechutná* apod. Působením negace je zde zřejmě zrušen protiklad mezi definitivy a indefinity. Právě v tom spatřujeme specifčnost těchto tzv. záporných zájmen. — Podobně i výraz *žádný* je negativní protějšek ke *každý* (při totálním záporu): *Každý žák si přinesl sešit — Žádný žák si nepřinesl sešit*.

Výrazy *všechn* (*veškerý* atd.), *každý* vyjadřují totálnost, ukazují tedy k celku, nepřipouštějí výjimku: *Všichni žáci si přinesou sešit — Každý žák si přinese sešit*. Rozdíl mezi nimi je v tom, že *každý* ukazuje jednotlivě ke všem členům celku (tj. k segmentům celku), kdežto *všechn* k celku bez výslovného zřetele k jeho segmentaci. Protiklad *každý — všechn* je privativní, příznakové je *každý*: *Dnes mě všichni žáci pozdravili* neříká, že pozdravil každý žák zvlášť, ale ani to nevyklučuje.

⁸ H. Křížková, *Zájmena typu ten a takový v současných slovanských jazycích*, Slavica Slovaca 6, 1971, s. 16.

⁹ Viz H. Křížková, o.c. v pozn. 8, s. 20.

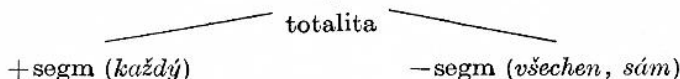
¹⁰ Z. Hlavsa, o.c., s. 83—90.

¹¹ Např. *Morfológia slovenského jazyka* (Bratislava 1966) shrnuje pod toto označení výrazy *všetok, všade, všadiaľ, vždy, vždycky, každý* (souhrnová zájmena); *sám, samý* (omezovací); *nikto, nik, nič, nijaký* atd. (popírací); *ten istý, tenže, taký istý* atd. (ztotožňovací); *iný, inší, inakší* atd. (odlišovací). Vzniká tím třída natolik pestrá, že se pojem vymezovacích zájmen stává značně neurčitým.

Považujeme za nedorozumění pokládat výrazy *všechn*, *každý* za indefinita: neurčitost je zde jen v rozdílném rozsahu celků, ke kterým se ukazuje, ale to je fakt mimojazykový; výrazy *všechn*, *každý* identifikují danou skutečnost a její prvky v celém jejím rozsahu a určitě.

Totálnost vyjadřuje také zájmeno *sám*, jež má na první pohled význam zcela odlišný („omezovací“). Např. *Matka byla na všechno sama* znamená, že jedinec byl zároveň vším, že byl totalitou, mimo kterou nebylo nic. Synonymní se *sám* je číslovka *jediný* (*Matka byla na tento úkol jediná*), jež rovněž má — v protikladu k *jeden* — sémantický rys totálnosti (stejně jako *oba*). — Sémantický rys totálnosti je zřejmý také u adjektivního tvaru *samý*: *Kolem byla samá voda*; *V partě byli sami Češi* atd. Projevuje se to souznačností vět obsahujících *samý* s větami obsahujícími *všechn* apod.: *Všichni v partě byli Češi* — *V partě byli sami Češi*.

Významový vztah mezi *všechn* — *každý* — *sám* lze znázornit takto:

Tato sémantická charakteristika platí také pro okolnostní slova (circumstantiva) utvořená z výrazů *všechn*, *každý*: *všude*, *vždy* [+tot —segm], *pokaždé* [+tot +segm] apod. Neplatí pro indefinita jako *všelikdo*, *všelico*, *všelijaký*, jež totálnost nevyjadřují (patří do skupiny 5 — jako *ledakdo*).

4.6. V dosavadních úvahách jsme prozatím nepřihlíželi ke vztažným slovům.

4.6.1. Relativní (konektivní) funkce deiktických slov je především sekundární funkcí definit s distinktivním sémantickým rysem — konst. Problém je ovšem v tom, že týmiž výrazy jako relativní věty bývají k větě řídící připojeny i věty, které mají zřetelně interrogativní charakter: např. závislá věta v souvětí *Člověk, který lže, nezaslouží úcty* je relativní netázací, kdežto v souvětí *Otázka, kterého malíře považuje za největšího, ji překvapila* jde o závislou otázku.

Rozdíl mezi relativní a interrogativní závislou větou však není v rozdílnosti spojovacího výrazu, nýbrž v hloubkové struktuře těchto souvětí: zatímco relativní věta vzniká jako rozvíjející větný člen, dostává se interrogativní věta do závislosti na větě řídící transformací přímé otázky. V povrchové struktuře je interrogativní věta odlišena od relativní nejčastěji pozicí: stává po verbu dicendi, popř. jménu, které je výsledkem jeho nominalizace — ovšem nominalizace ve smyslu značně širokém: je tak třeba chápat i výrazy jako *problém* (*problém, jak zvýšit výrobu*), *jistý*, *jistota* při záporu (*nebylo jisté/panovala nejistota, jak dopadne zkouška* apod.).

4.6.2. Za zvláštní třídu relativ je třeba považovat jen výrazy *jenž*, *jehož*, *jejíž* a *jejichž*, které jsou zřejmě v těsném vztahu k zájmenu 3. os. a příslušným zájmenům posesívním. Postavení různých relativ v soustavě spisovného jazyka je však nestejně pevné: zatímco posesívní relativia nemají konkurenci v indefinitech bezpříznakových z hlediska rysu konstatace, je zájmeno *jenž* pouze vedlejší alternantou ke *který*, má knižní ráz a zřetelně ustupuje. To, že se dosud drží, je asi třeba přičíst právě existenci monopolních posesívních relativ *jehož*, *jejíž*, *jejichž*.

Obdobnou strukturu jako výrazy *jenž* atd. mají také relativní výrazy s analytickým vyjádřením příznaku konektivnosti pomocí částice (nikoli zájmena) *co*, založené rovněž na zájmenu 3. os.; srov.: *To je ta žena, co jsme s ní včera mluvili/s níž jsme včera mluvili*.

Stejnou morfémovou stavbu jako *jenž* má výraz *což*, jeho platnost je však spíše koordinační (např.: *Na schůzku nepřišla, což ho mrzelo*). Obdobné výrazy *pročež*, *příčemž*, *načež*, *kterýžto* jsou dnes zastaralé.

Pro relativia typu *jenž*, popř. analytické výrazy s částicí *co* musíme tedy počítat s příznakem konektivnosti (+konekt), kdežto indefinita bezpříznaková z hlediska rysu konstatace jsou bezpříznaková i z hlediska rysu konektivnosti (—konekt). Ry-

I. Indefinita	1	2	2'	3	3'	4	4'	5	5'
konst	—	+	+	+	+	+	+	+	+
ign	0	+	+	—	—	—	—	—	—
konkr	0	+	—	0	0	0	0	0	0
kvant	0	0	0	+	+	—	—	—	—
tot	0	0	0	+	0	0	0	0	0
parc	0	0	0	0	+	0	0	0	0
arb	0	0	0	0	0	+	+	—	—
vol	0	0	0	0	0	—	+	0	0
segm	0	0	0	0	0	0	0	+	—

II. Definita	6	6'	7	7'	8	8'	9	9'
indir	—	—	—	—	—	—	+	+
partn	+	+	—	—	0	0	0	0
dist	—	+	—	+	0	0	0	0
tot	—	—	—	—	+	+	0	0
segm	0	0	0	0	—	+	0	0
id	0	0	0	0	0	0	+	0
dif	0	0	0	0	0	0	0	+

sem konektivnosti však už překračujeme hranice autosémantických slovních druhů, jejichž nstavbami jsou deiktická slova. Ta deiktická slova, která nejsou k tomuto rysu netečná (tj. mohou být charakterizována rysem +konekt nebo —konekt), představují specifický průnik mezi dvěma podstatně různými slovními druhy: autosémantickým a synsémantickým.

Koncepce deiktických slov, kterou jsme zde nastínili, není míněna univerzalisticky. Nicméně jsme přesvědčeni o tom, že její principy jsou aplikovatelné i na jiné jazyky, a že tedy může posloužit i ke studiu konfrontačnímu.

RÉSUMÉ

Zur semantischen Struktur der deiktischen Wörter im Tschechischen

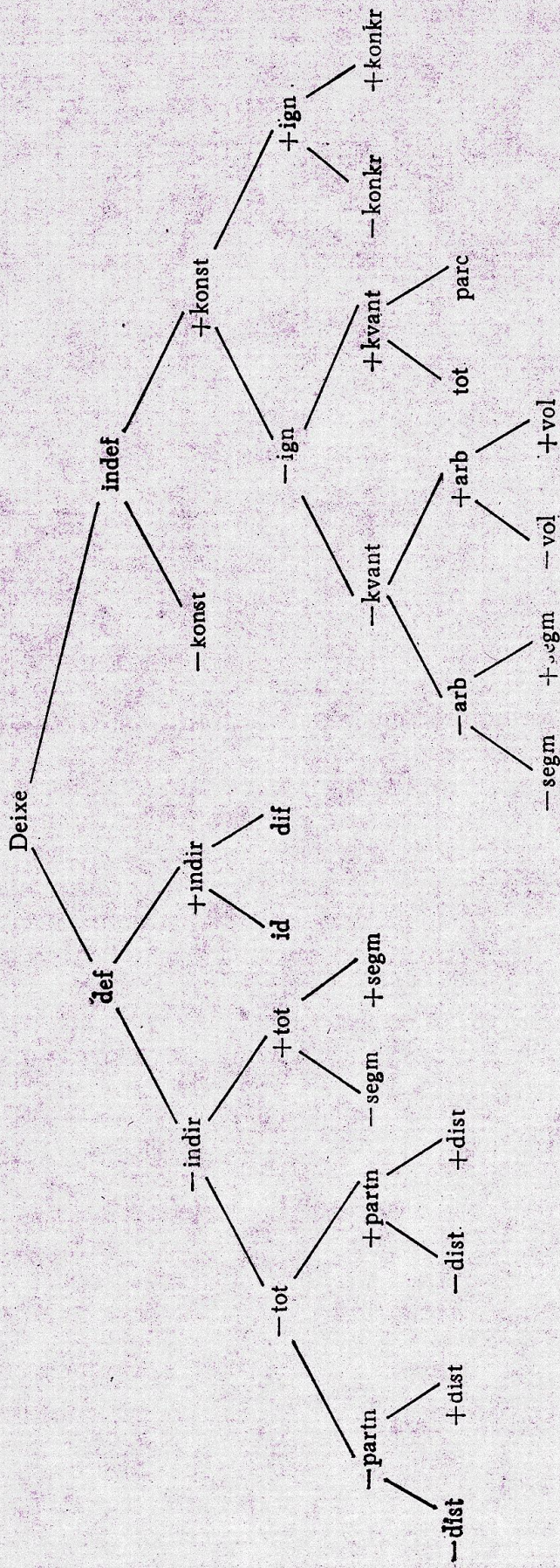
In der vorliegenden Studie versucht der Verfasser, die semantische Struktur der deiktischen Wörter im Tschechischen als System von binären Oppositionen (Korrelationen) und die Bedeutung eines jeden deiktischen Wortes als eine Summe von semantischen distinktiven Merkmalen zu beschreiben, die seinen Platz im System bestimmen.

	S (P)	A	C
I.			
(1)	kdo co; čím	jak(ý) který	kde kdy
(2)	kdosí; čím cosí	jak(ý)si kterýsi	kdesí kdysi
(2')	kdovíkd; kdovíčí kdovíco	kdovíjak(ý) kdovíkterý	kdovíkde kdovíkdý
(3)	kdekdo; kdečí kdeco	kdejak(ý) kdekterý	
(3')	málokdo; máločí máloco	málojaký málokterý mnohý	málokde mnohde málokdy mnohdy
(4)	kdokoli; čímkoli cokoli	jak(ý)koli kterýkoli	kdekoli kdykoli
(4')	kdochce; čímchce cochce	jak(ý)chce kterýchce	kdechce kdychce
(5)	ledakdo; ledačí ledaco	ledajak(ý) ledakterý	ledakde ledakdy
(5')	někdo; něčí něco	nějak(ý) některý	někde někdy
II.			
(6)	já my; můj náš		
(6')	ty vy; tvůj váš		
(7)	on; jeho její jejich	tak(ový) ten(to) onak(ý) tamten onen všechn	tu zde teď nyní tam onde tehdy onehdy všude nikde vždy nikdy pokaždé
(7')			
(8)	všichni nikdo; ničí všechno nic	sám	
(8')		každý žádný	
(9)		(ten)týž taktéž	tamtéž
(9')		jiný jinak	jinde jindy

Poznámky k tabulce 3: a) S = substantiva, P = posesíva, A = adjektiva, C = cirkumstantiva, N = numeralia. b) Z technických důvodů jsme z číslovek zařadili do tabulky jen kardinalia. Kromě zastar. *tolikéž* se ke všem pravidelně tvoří číslovka druhová (*kolikerý . . .*), řadová (*kolikátý . . .*), hromadná (*kolikero . . .*), násobná (*kolikrát — pokolikáté . . .*). Do tabulky nejsou zařazeny číslovky zcela zastaralé (*kolikrátkoli* apod.). c) Pro úsporu místa jsou dvojice výrazů

kam	odkud odkdy	kudy	proč	kolik
kamsi	odkudsi	kudysi		(koliksi)
kdovíkam	kdovíodkud kdovíodkdy	kdovíkudy		kdovíkolik
málokam	máloodkud	málokudy		
kamkoli	odkudkoli odkdykoli	kudykoli		
kamchce	odkudchce odkdychce	kudychce		kolikchce
ledakam	ledaodkud	ledakudy		
někam	odněkud	někudy		několik
sem	odtud odsud	tudy	proto	
tam onam	odtamtud odtehdy			
všude nikam	odevšad odnikud odevždy	všudy nikudy		
tamtéž				tolikéž
jinam	odjinud	jinudy		

jako *jaký* a *jak*, *takový* a *tak* zapsány jediným symbolem — s použitím závorek: *jak(ý)*, *tak(ový)*.
d) Z týchž příčin v tabulce neuvádíme cirkumstantiva s významem ‚krajní meze‘: (1) *pokud*, *dokdy*, *dokud*; (2') *kdovípokud*, *kdovíodkdy*; (4') *pokudchce*, *dokudchce*, *dokdychce*; (7') *potud*, *posud*, *dosud*; (8') *navždy*. e) V tabulce neusilujeme o úplný výčet variant a synonym deiktických slov. O zvratných a relativních zájmenech viz sub 4.3. a 4.6.

1. Sémantické uspořádání systému deiktických slov